

Sadiq QARAYEV

Azərbaycan Universitetinin dissertantı

e-mail: sadiq_qarayev@mail.ru

KAMAL ABDULLANIN NƏSR YARADICILIĞINDA EPOS ƏNƏNƏSİ

Xülasə

Məqalədə müasir Azərbaycan yazıçılarının neomifoloji düşüncə tərzini dünya ədəbiyyatında baş verən folklor ənənələrindən istifadə prosesinin davamı kimi təsdiqlənir. Bu nöqteyi-nəzərdən mifoloji faktların təsiri daha dəqiq şəkildə görkəmli yazıçı Kamal Abdullanın yaradıcılığında əks olunduğu faktlarla əsaslandırılır. Yazıçının yaradıcılığında mühüm yer tutan “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının neomifoloji düşüncə tərzinin formalaşmasına impuls verdiyi təsdiqlənir.

Kamal Abdullanın nəsrində təkcə folklor süjetləri deyil, mətn üslubunda folklorizmlərin də böyük rol oynadığı xüsusi vurğulanır. Postmodernizmin təsiri ilə yaranan nəsrin bu kamil nümunələrində folklor ənənələri özünü relikativ, statistik xarakterdə göstərmir, ədibin estetik idealına xidmət edir. Beləcə yeni mifoloji konstruksiya meydana gətirilir, mif ən yüksək mənəvi dəyər səviyyəsinə qaldırılaraq yeni statusda təqdim olunur.

Açar sözlər: folklor poetikası, mifoloji süjetlər, epos ənənəsi, nəsr yaradıcılığı, neomifoloji düşüncə tərzini

EPOS TRADITION IN KAMAL ABDULLA'S PROSE ACTIVITY

Summary

An article informs that Azerbaijani writers' preference to the neo-mythological thought manner in modern times is the continuation of the folklore traditions and the literary processes in the world literature. From this point of view, the impact of a mythological factor is felt in an outstanding writer Kamal Abdulla's activity. “Kitabi-Dədə Qorqud” epic stories, which takes the central place in his activity, create a strong impulse in the neo-mythological thought manner.

Kamal Abdulla's prose activity not only consists of folklore stories, but also folklorism shows itself in the style and the content of the text simultaneously. In these prose works that have been written with the postmodern thought style, folklore tradition has improved and given a meaning with writer's esthetic ideas. Thus, new mythological constructions are being created and myth is being reached its high cultural values.

Key words: folklore poetics, mythological story, epos tradition, prose activity, neo-mythological thought manner.

ЭПИЧЕСКАЯ ТРАДИЦИЯ В ПРОЗОИЧЕСКОЙ ТВОРЧЕСТВЕ КЯМАЛА АБДУЛЛЫ

Резюме

В статье утверждается, что преобладание у современных азербайджанских писателей неомифологического образа мышления, наряду с продолжением фольклорных традиций, в большей степени основывается на процессах, происходящих в мировой литературе. С этой точки зрения, влияние мифологического фактора более четко ощущается в творчестве выдающегося писателя Кямаала Абдуллы. Занимающие в творчестве писателя центральное место дастаны «Китаби-Деде Горгуд» придают мощный импульс неомифологическому образу мышления автора.

Отмечается, что в прозе Кямаала Абдуллы находят отражение не только фольклорные сюжеты, фольклоризм проявляет себя также в стиле текста и в содержании подтекста произведений. В этих образцах прозы, созданных под влиянием постмодернистского образа мышления, фольклорная традиция не остается в реликтовой, статической форме, а, развиваясь, осмысливается эстетическими идеалами литератора. Таким образом, рож-

даются новые мифологические конструкции, миф возвышается до уровня высоких культурных ценностей, приобретая новый статус.

Ключевые слова: фольклорная поэтика, мифологические сюжеты, эпическая традиция, проза, неомифологический образ мышления.

1. Giriş. Mənşə etibarilə ibtidai icma cəmiyyətində meydana çıxan mifologiya əsrlər boyu tarixə yoldaşlıq edərək başladığı yolu inamla davam etdirmişdir. Ötən əsrin əvvəllərindən isə dünya mədəniyyətində antik və klassik miflərə olan meyil və marağın böyük dərəcədə artması, mifopoetik düşüncəyə müxtəlif yanaşmaların təzahür etməsi bəşəriyyətin uşaqlıq dövrünün yadigarını – mifologiyani çağdaş ədəbiyyatın başlıca məziyyətlərindən birinə çevirmişdir. Başqa sözlə ifadə etsək, müasir dövrdə “bədi ədəbiyyat dünyanı təsvir etməkdən daha çox miflərin köməyi ilə insan varlığının sirrini tapmağa çalışır. Bu isə həmin ədəbiyyatın yeni mif yaratmağa çalışdığını göstərir. Bununla da bədi ədəbiyyatda “mifoloji realizm” adlandırıla biləcək bütöv bir istiqamət yaranmışdır” [1, səh. 4]. Nəticədə antik mif bünövrəsi üzərində qurulan ədəbi nümunələr öz müasirliyi və bədi təsir gücü ilə daha çox seçilərək böyük maraq kəsb etmişdir.

2. Ədəbiyyatda mifoloji strukturun əlamətləri. Zəngin mif materiallarının yenidən dərinə, onların mənalandırılmasına yönələn ilk cəhdlər hələ antik dövrdə müşahidə olunmağa başlanmışdır. Sonradan bu tendensiya getdikcə aktualıq kəsb etmiş və tarixin müxtəlif dövrlərində Combatist Viko, Fridrix Müllər, Aleksandr Afanasyev, Lyusyen Levi-Bryul, Aleksandr Potebnya, Ceyms Frezer, Ernst Kassirer, Aleksey Losev, Olqa Freydenberq, Mirça Eliade və digər mütəfəkkirlər miflərin öyrənilməsi prosesinə böyük töhfələr vermişlər. Antik zamanın mifoloji təfəkkürü ilə çağdaş ədəbi düşüncə arasında mənəvi körpü rolunu oynamış müxtəlif istiqamətli bu elmi tezis və mülahizələr bir-birindən son dərəcə uzaq məsafədə yerləşən zamanların fəlsəfi görüş və baxışlarını, mənəvi dünyasını, ideya-estetik duyumlarını bir-birinə yaxınlaşdırmaqla yanaşı, ədəbi düşüncədə yeni bir istiqaməti möhkəmləndirmişdir – miflərdən bəhrələnən bədi nümunələrin sayı artmış, söz sənəti getdikcə mifə bənzəməyə başlamışdır. Bu cəhətdən diqqəti daha çox cəlb edən XX əsr Latın Amerikasının ədəbiyyatı təkcə qeyri-adi zənginliyi ilə deyil, həm də mifoloji strukturların əlamətlərini özündə saxlaması ilə milli ədəbiyyatlar içərisində fərqlənmiş, qitənin neomifoloji düşüncəyə malik yazıçı və şairləri dövrün ən məşhur ədibləri sırasında yer almış, onlardan yeddi nəfəri (Qabriel Mistral (1945), Miqel Anxel (Angel) Asturias (1967), Pablo Neruda (1971), Qabriel Qarsia Markes (1982), Oktavio Pas (1990), Joze Saramaço (1998), Mario Varqas Losa – Mario Vargas Llosa (2010) Nobel mükafatına layiq görülmüşdür. Təsadüfi deyil ki, ilk dəfə alman sənətşünası Frans Rox tərəfindən rəssamlıq sahəsinə aid edilən “magik realizm” haqqında bütünlükdə Latın Amerikasının nəsrinin bu aktual və maraqlı istiqamətinə şamil edilir. Öz bədi təsir gücü və müasirliyi ilə seçilən bu böyük ədəbiyyatın reallıqlara folklor prizması çərçivəsindən baxmasının səbəblərindən biri də müxtəlif irqlərin və sivilizasiyaların harmoniya halında birləşdiyi Latın Amerikasının cəmiyyətinin hələ də folklor mədəniyyəti ilə sıx təmasda olmasıdır.

Yazılı ədəbiyyatımızda folklor xəzinəsindən, zəngin mifoloji qaynaqlardan bəhrələnmək, süjet əxz etmək ənənəsi Nizami dövründən başlayaraq, bədii yaradıcılığın bütün dövrlərində müşahidə olunmuş, bu yolla yazılı ədəbi nümunələr milli həyata, xalq mənəviyyatına daha çox yaxınlaşmışdır. Ötən əsrin əvvəllərindən isə mifoloji təfəkkürün bədii mətnin predmetinə çevrilməsi yeni istiqamət almış, folklor qaynaqlarına müraciətdə yeni məzmun və mütəşəkkillik müşahidə olunmuşdur. Bundan sonrakı mərhələlərdə milli nəsrin bəhrələndiyi qaynaqlar sırasında folklorizmin əhəmiyyəti getdikcə artmış, nəsrimizin şifahi xalq yaradıcılığı ilə sıxlaşan təmasları yeni məzmun kəsb edərək milli söz sənətini etik-estetik dəyərlərlə zənginləşdirmişdir. Təsadüfi deyil ki, bu dövrdə Azərbaycan nasirlərinin (M.Cəlil, S.Rəhimov, İ.Əfəndiyev, İ.Şıxlı, İ.Muğanna, Y.Səmədoğlu, Anar, Elçin, M.Süleymanov və b.) sənət uğurlarını şərtləndirən əsas amillərdən biri xalqın milli-mənəvi düşüncəsindən yaradıcılıqla bəhrələnmə olmuşdur.

3. “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunun Kamal Abdullanın yaradıcılığında yeri. Müasir dövrdə yazıçılarımızın neomifoloji düşüncə tərzinə üstünlük vermələri, bədii nümunələrdə mifoloji strukturların yeni tendensiyada özünü təsdiq etməsi folklor ənənələrinin davamı olmaqla yanaşı, daha çox dünya ədəbiyyatında gedən ədəbi proseslərdən qaynaqlanır. Çağdaş dünya ədəbiyyatda müşahidə olunan bu prosesi diqqətlə izləyən müasir Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi, tanınmış yazıçı Kamal Abdulla müsahibələrinin birində qeyd edir ki, “Ümumiyyətlə, bütün dünya yazarları yazı mədəniyyətindən bezib. Mifə qayıdırlar. Mifə qayıdış onların mənəvi ehtiyaclarıdır. Şekspirdə, Markes, Coysda və s. bunu görə bilərik. Bütün bu dünya şöhrətli yazarlar üçün yazı və onun buxovları dözülməz olur. Mənimçün də bu buxovdan qurtulmaq əsasdır...” [2, səh. 4] Məhz bu nöqteyi-nəzərdən Kamal Abdullanın yaradıcılığında mifoloji amil aparıcı mövqedə qərarlaşır. Ən qədim ədəbi-tarixi qaynağımız olan “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanları isə yazıçının yaradıcılığında mərkəzi yer tutaraq ədibin neomifoloji düşüncə tərzinə güclü impuls verir. Bu cəhətin hələ ilk vaxtlardan müşahidə olunduğunu diqqətə çatdıran Xalq yazıçısı Elçin ötən əsrin 80-ci illərində yazırdı ki, “Kamal “Dədə Qorqud” nəsrinin spesifik xüsusiyyətləri barədə, “Dədə Qorqud” şeirlərinin forma və məzmun dolğunluğu haqqında bir sıra maraqlı mülahizələr irəli sürür. “Dədə Qorqud” dastanlarında Azərbaycan xalqının mifoloji təfəkkürünün izlərini axtarır və bu istiqamətdə diqqətəlayiq nəticələr əldə edir” [3, səh. 4].

Çağdaş dövrdə Dədə Qorqud boylarının “istər dil, istərsə də ədəbi özülü təfəkkürümüzün ən dərin, ən gizli, eyni zamanda ən üzde olan və əməli qatlarında yaşayır. Elə bu səbəbdəndir ki, müasir dövrdə yaranan az-çox müvəffəqiyyətli bədii əsərlərdə (fərqi yoxdur şeir, yaxud nəsr olsun) bu və ya digər şəkildə “Dədə Qorqud” dastanlarına qayıdırlar. Bu qayıtmanın müxtəlif üsul və xüsusiyyətləri var” [4, səh. 152] ki, Kamal Abdullanın bu sahədəki yaradıcılıq fəaliyyəti bədii-estetik parametrlər üzrə digərlərindən köklü şəkildə fərqlənir. Eposa müraciətdə daha dərin qatlara, folklor poetikasına nüfuz edən ədib “Dədə Qorqud” boylarının “ifadə planı”nda gizli nöqtələrlə işarələnmiş sirlə dolu

mahiyyət qatındakı qaranlıq məqamlara “Gizli Dədə Qorqud” [5], “Sirriçində dastan və yaxud gizli Dədə Qorqud – 2” [6], “Mifdən Yazıya və yaxud Gizli Dədə Qorqud” [7] kimi fundamental tədqiqat əsərləri ilə şölə saçmış, ortaya qoyduğu həqiqətləri tutarlı fakt və elmi dəlillərlə sübut etməyə müvəffəq olmuşdur. Onun bu sahədə uzun illər apardığı dəyərli tədqiqatlar qorqudşünaslıq elmini zənginləşdirmiş, bu məhsuldar elmi fəaliyyət nəticəsində ana kitabımızın tanıtım sahəsi xeyli genişlənmiş, “Kitabi-Dədə Qorqud” boyları şərqşünaslıq elminin sərhədləri çərçivəsindən çıxaraq Qərb humanitar elminin də tədqiqat obyektinə çevrilmişdir. Qorqudşünaslıq sahəsindəki uğurlu elmi fəaliyyət Kamal Abdullanın çoxşaxəli bədii yaradıcılığına impuls vermiş, uzaq keçmişimizin şanlı olayları yazıçının fəlsəfi dünyagörüşü prizmasında fərqli yozumlar da mənalandırılmışdır. Ədibin poeziyada “Sirriçində nəğmələr” silsiləsindən çeşidli poeziya nümunələri, dramaturgiyada “Beyrəyin taleyi” və “Cusus” pyesləri, nəsr sahəsində “Yarımçıq əlyazma” romanı “Dədə Qorqud” motivlərinin müasir ədəbiyyatımızda yeni yozumda fəallaşmasına xüsusi təkan vermişdir.

Qeyd edək ki, ilk dəfə 2004-cü ildə nəşr olunan “Yarımçıq əlyazma” [8] romanı bədii müstəvidə, sözün həqiqi anlamında, böyük yenilik, görünməmiş hadisə kimi ortaya çıxmış, “Dədə Qorqud” motivlərinin postmodernist yozumu ədəbi-elmi mühitdə bir-birindən fərqli mülahizələrə, elmi mübahisələrə yol açmışdır. Roman dünya dillərinə tərcümə edilib xarici ölkələrdə çap olunduqca haqqında daha çox məqalə, resenziyalar dərc olunmuş, tənqidçi və ədəbiyyatşünaslar tərəfindən “postmodernizmin ən parlaq nümunəsi” kimi həqiqi dəyərini almışdır. Akademik Nizami Cəfərovun təbirincə desək, “Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının postmodernizmlə ilk “dialog”u sayıla biləcək bu əsər “ədəbi tənqid”ə öz yerini başa salan əsərlərdən idi” [9, səh. 4]. Ölkəmizin həddudları kənarında da şöhrət tapan bu roman müasir nəsrimizə prinsipial yeniliklər gətirərək Azərbaycan ədəbiyyatının potensial imkanlarını bütün dünyaya bəyan etmişdir.

4. Kamal Abdullanın nəsrində folklorizm. Qüdrətli yaradıcılıq ənənəsi olan folklorizm Kamal Abdullanın nəsrində özünün bütün formalarında təzahür edir. Onun əsərlərində təkcə mifoloji süjetlər yer almır, folklorizm eyni zamanda mətnin üslubunda, ruhunda özünü göstərir. Bu yaradıcılıqda epos ənənəsinin yüksək təzahür formalarından biri də folklor poetikasından, dil-üslub xüsusiyyətlərindən məharətlə faydalanmaqdır. Epos dilinə dərinlən bələdliyi ilə seçilən müəllif bu dilin qaynaqlarına söykənərək bənzərsiz nəsr əsərləri qələmə almışdır. Belə bədii örnəklərdən olan “Gülü qah-qah xanımın nağılı” şirin təhkiyəsi, obrazlı deyim tərz, mifoloji təfəkkürdən qaynaqlanan yeni ifadə forması ilə ədəbi dilimizin zənginləşməsinə xidmət edir.

Maraqlı nağıl konstruksiyası üzərində qurulan bu əsər xalq yaradıcılığının geniş yayılmış janrlarından olan nağılların sehrli, sirli cazibəsini özündə yaşadır. Burada hadisələrin ləngərli təqdim formasından tutmuş personajların adları, dialoqlardakı ibarəli ifadələrə cən hər bir bədii detal oxucunun gözləri qarşısında möcüzəli, ecazkar nağıl aləminin açılmasına yardım edir. Hadisələrin xəyali səltənət, əfsanəvi zaman daxilində baş verdiyi bu əsərdə arxaik təsəv-

vürlər sisteminin səciyyəvi elementləri – mifik təsəvvürlər, sehrli əşyalar (qızıl), qeyri-adi canlılar (div) mühüm yer tutsa da, əsər ədibin nəsr yaradıcılığına məxsus ümumi ideya, problematikanı birləşdirir.

Folklor düşüncəsinin mifik təsəvvürlərindən fərqli olaraq, burada süjet xəttinin inkişafı daha incə mətləblərin açılmasına xidmət edərək əsərin nüfuzədi əhəmiyyətini artırır. Gerçək həyatı çox zəif əks etdirən sehrli nağıllardan fərqli olaraq, burada reallıqdan gələn həqiqi həyat anlamı açılır, arxaik və müasir dünyagörüşləri arasında fərq incəlir. Burada hansısa uzaq, qaranlıq keçmişin deyil, mifik təsəvvürlər sistemi fonunda müasirliyə xidmət edən maraqlı nağıl süjetinin konturları cızılır.

Nağıl strukturuna xas olan ahəngdarlıq, ritmiklik, paralellik kimi forma xüsusiyyətləri burada da özünü qabarıq göstərir. “Nağıl və dastanlarda təkrar hesabına yaranan paralellik ritmikliyi, ahəngdarlığı artırır, mətni yadda saxlayıb başqalarına danışmağı asanlaşdır”dığı [10, səh. 25] kimi, bu əsərdə də müəllif tərəfindən yaradılan “gün buralara, kölgə dağlara”, “ikiləri xan əkbəri”, “az keçmədi, çox keçdi, çox keçmədi, az keçdi”, “bir deyəcək, yüz güləcək, yüz güləcək, bir güləcək”, “gözünü yumub ağzını açdı, ağzını yumub gözünü açdı” kimi formül və söz birləşmələrinin məqsədyönlü təkrarı təhkiyənin ahəngdarlığına xidmət etməklə yanaşı, əsərin oxunaqlılığını təmin edərək uzun müddət yadda qalmasına, oxucuların söz duyumunun, bədii-estetik zövqünün formalaşmasına xidmət edir.

Əsərdə obrazların oxşarının yaradılması kimi effektiv bədii fənddən məharətlə yararlanan müəllif yeni mifoloji konstruksiyalar yaradır. İlk baxışdan surətlərin ikiləşdirilməsi böyük münəqişənin qarşısını almaq üçün ən optimal variant kimi seçilsə də, sonda bunun boş və mənasız olduğu ortaya çıxır. Qəhrəmanların dilindən səslənən “Bunu yaratmağın nə mənası vardı?” [11, səh. 188] sözləri ilə əsərin ideyası açılır. İnsan şəxsiyyətinin təkrarlanmazlığının, unikallığının önə çəkilməsi oxucuya ibrətamiz əxlaqi-didaktik keyfiyyətlər aşılayır, folklorla müasirlik çulğasıdır.

5. Mifopoetik düşüncədə uçuş elementi. Göydə quş kimi pərvaz etmək, səmanın ənginliklərini yarmaq ilk insanın şüurunda yaşayan, ona rahatlıq verməyən güclü istək idi. Yer üzünü göydən seyr etmək, Günəşə ucalmaq, həmçinin dünyanı dərk etmək anlamına da gəlirdi. İnsan səmanı müşahidə edib, ibtidai astronomik biliklərə yiyələndikcə bu əlçatmaz arzu mifoloji təfəkkürdə rişələndirilərək özünə kök salırdı: Qədim insanların mifoloji dünyagörüşündə allahlar göydə yaşayırdı və uça bilirdilər. Qədim misirlilər Günəş Allahı Ranı həmişə qanadlı təsvir edirdilər. Tanrıları göy cisimləri, planetlərlə eyniləşdirən Babil miflərində isə allahlar insanları yer üzündən yuxarı, səmaya qaldırırdı. İnsanların dünyanı anlama tərzini genişləndikcə mifoloji düşüncənin reallaşdırdığı örnəklərdə göyə uçmaq üçün mistik vasitələr də (məsələn, uçan xalça, Simurq quşu, küpəgirən qarının süpürgəsi və s.) yaranırdı.

Lakin insanı daha çox quşların uçmaq qabiliyyəti maraqlandırırırdı, insan özü səmada quş kimi pərvazlanıb uçmaq istəyirdi. Dedal və İkar haqqında qədim yunan əsətirində [12] təsvir edildiyi kimi, atasının xəbərdarlığına baxma-

yaraq, İkarın uçuşdan vəcdə gələrək Günəşə yüksəlməsi qədim insanların uçmaq arzusunun gücünü ifadə edirdi. Təsadüfi deyil ki, sözügedən yunan əsətirində məşhur memar və ixtiraçı Dedalın saysız-hesabsız ixtiraları içində ən məşhur nailiyyəti – quş lələklərindən düzəltdiyi süni qanadlar ibtidai cəmiyyət insanının uçmağa olan inamını qüvvətləndirmişdir.

Mifopoetik təfəkkür öz yerini tarixi şüura verdikcə yeni insan-təbiət münasibətləri formalaşmış, ədəbi-bədii mətnlərdə göyləri fəth etmək arzusu Qərb fantast yazıçılarının bədii təxəyyülü ilə reallaşdırılmışdır. Bu fantastik örnəklərin sayı getdikcə artsa da, mövzuca bir-birindən maraqlı və rəngarəng olsalar da, arxaik mifopoetik təfəkkürdə kodlaşan göydə quş kimi uçmaq “yanğısını soyutmur”.

Təhtəşüura genenik kodlarla həkk olan bu mifik element Kamal Abdullanın “Uçuş” hekayəsində maraqlı epizodlarla təcəssümünü tapır. Burada Dərviş Dərdəçarə insanlara (Aladağ kəndinin camaatına) göydə uçmağın sirrini öyrədir. Adamlar “havadaykən hər biri kürəyindən ağappaq iki qanad çıxarar və quş kimi uçardı... Kənd camaatının səmada uçuşu çox davam eləməzdi. Bir, ya iki saat ancaq çəkərdi. Sonunda hamı öz həyat qapısının önündə elə bil paraşütlə, ahəstə yerə enər, yuxulular kimi səndələyə-səndələyə özlərini həyat qapısından içəri salardılar. Çiyinlərdən çıxmış qanadlar yenə də öz yerinə çəkilərdi” [13, səh. 21]. Bu nüansa toxunan tənqidçi Aydın Talıbzadə yazır ki, “Uçmaq mifdir. Adam uçmaz. Amma neyləyəsən ki, yer üzünü insan üçün darısqaldır. O, yer üzünün darısqallığından darıxır. Uçmaq darısqal dünya darıxqanlılığından qurtulub genişliyə, asudəliyə, azadlığa qovuşmaq deməkdir, bədənə qalib gəlib çəkisiz olmaq, ruh olmaq deməkdir” [13, səh. 7].

Hekayədə uçuş zamanı quş kimi yüngülləşən insanların bütün varlığı ləzzətli coşqu içində olur, “adamın canına illərlə yığışmış qalmış bütün qaramatı, çirki və pası, bütün nifrini və kini, bütün küdurəti səmada əriyib itib gedir” [13, səh. 24]. Əsərin əvvəlində uçuşun istiqaməti göylərdir, tərkidünya olub Allaha, mənəvi saflığa qovuşmaqdır. İnsanlar göydə “qanad açandan sonra kənddə evlərin qapısı daha açıq qalırdı, həyat qapılarının üstündə qıfıl olmurdu. Kənd adamları bir-biri ilə kimi qardaş-bacı, kimi də mehriban sevgili kimi idi, qocanın qoca yeri vardı, cahılın cahıl yeri. Hamı bir-birinə can deyib, can eşitməsə də, kimsə kimsənin dalınca danışmaz, qeybətini etməzdi. Adamlar bir-birinin üzünə gülümsəməyə başlamışdılar, qaşqabaqlı baxışlar əriyib getmişdi” [13, səh. 25]. Amma vaxt keçdikcə insanların uçuşu ruhun yüksəlişinə, mənəvi saflığa deyil, aşağı, tənəzzülə doğru istiqamətlənir. “Artıq göyə pərvaz edənlərin çoxu uçmaq, yüngülləşmək, təmizlənmək naminə yox, itirdiklərini axtarmaq, başqa həyətlərdə nə baş verdiyini görmək, özünə daxil olmayan şeylərdən hali olmaq üçün uçurdu” [13, səh. 26].

“Mənə uçmağı öyrət” hekayəsində isə uçmaq insanı təkcə mənən saflaşdırmır, ilahi eşq məqamına yüksəldir. Əsərin qəhrəmanlarından biri, kəndin ən gözəl qızı Həmidə “bəndə olmayan məxluq”a – Cinə: “Mən ki nə zamandı səmada pərvaz eləməyin həsrətindəyəm. Mənə uçmağı öyrət...” [13, səh. 114], – deyir.

Reallıqla irreallığın sərhədlərinin bir-birinə qarışdığı bu hekayə fərqli zaman fraqmentlərinin axarına qoşulan son dərəcə maraqlı süjet xətti üzərində

qurulmuşdur. Bu günümüzədən başlayaraq, müxtəlif zaman kəsirlərini özündə ehtiva edən əsərdə hadisələrin axarı gözlənilməz qəribəliklərə köklənir. Burada qeyri-adi varlıq olan Cin bir sıra sehrli nağıllarda olduğu kimi, insan qiyafətindədir. Onun bəzi tilsim və sehri olsa da, bəndə olmayan bu məxluqun kəndin ən gözəl qızı Həmidəyə bir könüldən min könülə vurulması hadisələrin axarını dəyişir, əsərin əvvəlində diqqət çəkməyən simvolların anlamı sonda yavaş-yavaş açılır. Eyni zamanda müəllifin digər nəsr əsərlərində olduğu kimi, burada da sehrli-düynülü müəmmalar ortaya çıxaraq oxucunu düşüncə labirintinə salır. Yazıçı bu müəmmaları belə ifadə edir: “Bu qız, yəni Həmidə, həqiqətənmi, kəndin yarısının dediyi kimi, Cinə vurulub könüllü olaraq onunla quyuda yaşamağa qərar verib, yoxsa kəndin o biri yarısının qəti inamına görə, Cin qızı bu işə tilsim və sehr vasitəsilə vadar və məcbur edib?!” [13, səh. 117]. Müəllif bu kimi sual və tərəddüdlərin sırasını məntiqi ardıcılıqla düzməklə oxucunun zehni dərinədən məşğul edir. Bu müəmmalar və əsəri tamamlayan “ağappaq bir quşcuğaz dimdiyini aralayıb nə isə demək istəyir” [13, səh. 120], cümləsi oxucunun sual dolu düşüncəsini mətn bitdikdən sonra da davam etdirir.

Mifologiyada, əsasən, xeyirxahlıq hamiləri qismində çıxış edən quşların eyni zamanda qız və qadınlarla genetik əlaqədə olduğuna işarə edilir. Məhz buna görə də əsatir, əfsanə və nağıllarda qız və gəlinlər çox asanlıqla quşa çevrilə (reinkarnasiya), həmçinin quşlar qız cildinə girə (inkarnasiya) bilirlər. Mifologiyada müşahidə olunan belə animizm hadisələrinin (ruhun canlıdan-canlıya keçməsi) əsasında isə özünü təbiətdən heç vəchlə ayıra bilməyən ibtidai cəmiyyət insanının onu əhatə edən canlılarla (o cümlədən heyvanlarla) eyni kökdən olması kimi mistik təsəvvürü durur. “Bəzi ibtidai xalqlarda belə bir təsəvvür mövcud idi ki, insanların mənşəyi heyvanlarla, quşlarla, balıqlarla, hətta həşəratlarla əlaqəlidir. Kaliforniyalı Koyot hinduları belə hesab edirlər ki, onların əcdadları canavar olmuşdur. Sibir xalqlarının əksəriyyəti – Ob xantları, Ural mənşəli mifik təsəvvürlərinə görə, öz mənşələrini ayıdan, dovşandan, qazdan, durnadan, balıqdan və qurbağadan götürürdülər” [14, səh. 21–22]. Buna görə mifik təfəkkürdə xeyirxahlıq mücəssəməsi qismində çıxış edən bu “əcdad-heyvanlar” insanlara kömək edərək onların hamisi olurlar. Məhz bu qəbildən, mifologiyada animizm hadisəsi (ruhun digər canlıya keçməsi) daha çox ruhi yaxınlıq nəticəsində mümkün olur. Məsələn, Azərbaycan mifologiyasında quşlar qız və gəlinlərin genetik əlaqələrini daşdığından inkarnasiya və reinkarnasiya da yalnız onların arasında baş verir, bu metaformoz hadisəsi ilkin əcdadı yenidən dirildir. Kamal Abdullanın “Mənə uçmağı öyrət” hekayəsində də bu mifopoetik formula riayət edilir, əsərin əsas obrazlarından olan Həmidə instinkt olaraq uçmağa can atır və sonda quşa çevrilir, yəni ilkin əcdad formasında yenidən dirilir.

6. Mif özünün yüksək mənəvi-mədəni dəyərlərində. Kamal Abdullanın neomifoloji düşüncə müstəvisində yaratdığı nəsr əsərlərində mifoloji motivlərlə yanaşı, mifik obrazlar da bir sıra orijinal, maraqlı xüsusiyyətləri ilə diqqəti cəlb edir. Onun hekayələrində təsvir edilən əsatiri obrazlar, qeyri-adi sehrli varlıqlar bədheybət, qorxunc, bədxah qüvvələr deyil. Burada hərənin öz Cini (“Mənə uç-

mağlı öyrət”) olur ki, onlar öz sahiblərinə sədaqətlə xidmət edirlər, sevirilər. Cadugər olmaq isə insanlara xidmət yolunu seçmək deməkdir (“Kölgə” hekayəsi). Üzərinə düşən bu missiyanı yerinə yetirməyən cadugərdən isə intiqam alınır.

Süjet xəttində bu kimi mifik-fəlsəfi problemlər qaldırılan “Kölgə” hekayəsində Cadugərlər ölkəsinin seçilmiş insanları zaman-zaman kölgələrindən ayrılaraq cadugərlərə çevrilirlər. Günlərin birində Sənətkarın da kölgəsi bədəninə ayrılır və o, cadugər olur. Lakin bu zaman o, insanlara xidmət yolunu seçməlidir, əks-təqdirdə aqibəti faciə ilə nəticələnə bilər. Amma “Sənətkara bir cadugər həyatı lazım deyildi” [13, səh. 122]. O, insanlara xidmət etməmək üçün cadugərliyini gizlədərək özü üçün yaşamağa başlayır. Bu bərdə ona ciddi xəbərdarlıq edilir: “Əsas məsələ budur ki, sən cadugərliyini gizlədib insanlara xidmət etməkdən vaz keçsən, kölgən yenidən gəlib səni tapmaq, sənə yapışmaq istəyəcək. Sən bacardıqca öz kölgəndən qaçmalısən. Kölgən səni tapsa, o daha sənə davamın olmayacaq, o səndən dəhşətli intiqam alacaq” [13, səh. 122]. Sənətkar kölgəsinin onu tapmaması üçün adını, görünüşünü, evini, iş yerini, hətta sevgilisini də dəyişərək bir müddət “başqa adın, başqa vücudun içində yaşa”yır, cadugərliyindən yalnız özü üçün istifadə edir. Lakin sona qədər kölgədən gizlənmək mümkün olmur, “kölgəsi ondan ayrılan yerdə yenidən onun bədəninə gir”ir [13, səh. 125] və Sənətkardan dəhşətli intiqam alır.

Əsərin məzmunundan göründüyü kimi, qədim mifoloji qaynaqlardan (müəllifin qeyd etdiyi kimi, qədim Şra Sinda rəvayətindən) süjet əxz edən bu hekayədə mifoloji metafora, sakral-magik mahiyyət dünyanın bədii-fəlsəfi anlamına, insanın həqiqi missiyasının dərinə yönəldilir. Burada arxaik mifoloji təfəkkürdə yer alan mifopoetik elementlər yazıçı məramına xidmət edərək müasirlik prinsipini əsərin əsas ideya-bədii məziyyətləri səviyyəsinə yüksəldir.

“Göyüzən dağının ilahəsi” [13, səh. 127–138] hekayəsində isə mifik təfəkkürün həmişəyaşar ruhu yaşayır, mifin başlıca pafosu duyulur. Mifopoetik süjet üzərində qurulan bu əsərdə qədim miflərin interpretasiyasına fərqli kontekstdən yanaşılır. Burada mifoloji süjet statik durumda, relikt formada qorunmur, inkişaf edərək yeni yozumlara məruz qalır. Eyni zamanda bədii xammal rolunda çıxış edən mif ədibin daxili məninə, dünyanı bədii qavrayış prinsiplərini ortaya qoyaraq yazıçının bədii-estetik idealları ilə üzvi şəkildə mənalandırılır. Kamal Abdullanın “Labirint” kitabına ön söz yazan Salam Sarvanın qeyd etdiyi kimi, Kamal Abdulla “həqiqəti səthdə yox, dərinə axtarır. Onun yazıçı məntiqinə görə üzə olan hər şey yalandı, illüziyadır, həqiqət gizlində olardı” [15, səh. 6]. Digər nəsr əsərlərində olduğu kimi, yazıçı bu hekayədə də insan ruhunun dərin qatlarında yatan sirləri üzə çıxarır. Bununla da miflə bədii nəsr arasında sərhədlər silinir, mif özünün yüksək mədəni-mədəni dəyərlərinə yüksəlir.

7. Nəticə. Təhlillərdən göründüyü kimi, həyat hadisələrini mifoloji axın istiqamətinə yönəltmək Kamal Abdullanın konseptual yaradıcılıq amili qismində çıxış edir. Bu cəhətdən, mifologiya ədibin nəsr yaradıcılığının əsas hərəkətverici qüvvəsidir. Mifologiyı dərinə, elmi qatda mənimsəyən yazıçının nəsr əsərlərində dünyanın bədii-fəlsəfi anlamı öz həllini epos ənənəsində tapır,

mif poetikası başlıca estetik mövqeyə yüksəlir. Bu yaradıcılıqda mifopoetik motivlərinin estetik yozumu milli nəsrimizin folklorla qarşılıqlı təmaslarına yeni məzmun və mündəricə qazandırır.

Yazıcının nəsr əsərlərində mifologizm özünün müxtəlif formalarında təzahür edir. Qədim mətnlərdən, miflərdən, tarixi motivlərdən süjet əxz edən bu nəsr mükəmməl bədii forma, fərqli yozumlar, dərin fəlsəfi məna ilə yüklənir, bədii düşüncəmizin irəliyə doğru inkişafına təkan verir. Postmodernist təfəkkür tərzilə qələmə alınan bu nəsr əsərlərində folklor ənənəsi reliktdə formada, statik durumda qalır, inkişaf edərək ədibin bədii-estetik idealları ilə mənalandırılır. Beləliklə, müəllifin fərqli interpretasiyası yeni mifoloji konstruksiyalar yaradır, mif özünün yüksək mədəni dəyərlərinə, yeni statusuna yüksəlir. Yüksək bədii-estetik dəyərlər, poetik məzmun daşıyan bu nəsrə mifologizm təkcə milli-mədəni dəyərlərin məcmusu deyil, həm də bəşəri dəyərlərin təcəssümü kimi təqdim edilir. Lakin bu zaman müasirlik unudulmur, işlənən hər mövzuya çağdaş problemlər nöqtəyi-nəzərindən yanaşılır.

ƏDƏBİYYAT

1. Kun N.A. Qədim Yunanıstanın mifləri və əfsanələri. Bakı, “Mütərcim”, İkinci nəşr, 2012, səh. 540. Ön sözün müəllifləri, AMEA-nın müxbir üzvü, professor Kamal Abdulla və Rəhman Bədəlov.
2. Dədə Qorqud” sirlərinin soragında (müsaibəni apardı Vəfa Rzayev). “Yeni Azərbaycan” qəzeti, 21 may 1997, səh. 4.
3. Abdullayev Kamal. Müəllif – əsər – oxucu. Bakı, “Yazıçı”, 1985, səh. 247.
4. Abdullayev Kamal. Dədə Qorqud şeirləri. “Azərbaycan” jurnalı, 1980, №7, iyul, səh. 152–157.
5. Abdullayev Kamal. Gizli Dədə Qorqud. Bakı, Yazıçı, 1991, səh. 152.
6. Abdulla Kamal. Sirriçində dastan və yaxud gizli Dədə Qorqud – 2. Bakı, Yeni Nəşrlər Evi, “Elm”, 1999, səh. 288.
7. Abdulla Kamal. Mifdən Yazıya və yaxud Gizli Dədə Qorqud. Bakı, Mütərcim, 2009, səh. 375.
8. Abdulla Kamal. Yarımçıq əlyazma. Bakı, XXI-YNE, 2004, səh. 288.
9. Cəfərov Nizami. Ədəbi tənqid: missiya, yoxsa emosiya... “Ədəbiyyat qəzeti”, 26 iyun 2015, №41–42, səh. 4.
10. Kazımoğlu-İmanov Muxtar. Nağıllar barədə bir neçə söz. “Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər”. Elmi-bədii toplusu, I, Bakı, “Elm və təhsil”, 2014, səh. 142.
11. Abdulla Kamal. Hekayələr. Bakı, “Mütərcim”, 2008, səh. 192.
12. Кун Н.А. Мифы и легенды Древней Греции. Москва, Аст; Санкт-Петербург: Полигон, 2010, стр. 479.
13. Abdulla Kamal. Edam vaxtını dəyişmək olmaz: Hekayələr. Bakı, MTM İnnovation, 2017, səh. 184.
14. Hüseynov İlqar, Əfəndiyeva Nigar. Qədim dünya mədəniyyəti. Dərslilik. Bakı, “Mars-print” NPM, 2009, səh. 427.
15. Abdulla Kamal. Labirint. Bakı, “Qanun” nəşriyyatı, 2012, səh. 280.

Çapa tövsiyə edən: *Fil.ü.e.d. Əfzələddin Əsgərov*